

УДК 378.018.8:37.011.3-051]:316.77]:[37.035:39(=161.2)]:37.091.3](045)

DOI: 10.31499/2706-6258.1(15).2026.359746

КОМУНІКАТИВНА ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ДО ВИХОВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ УЧНІВ У ПОЗАКЛАСНІЙ РОБОТІ

Вікторія Макарчук, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри початкової освіти, Уманський національний університет.

ORCID: 0000-0003-1383-121X

E-mail: makarchukvika10@gmail.com

У статті висвітлено проблему комунікативної підготовки майбутніх учителів до виховання національної ідентичності учнів у позакласній роботі. З'ясовано роль комунікативної компетентності як складової професійної підготовки майбутніх учителів. Проаналізовано компоненти комунікативної підготовки (когнітивний, діяльнісний, мотиваційно-ціннісний, рефлексивний) та педагогічні умови її формування. Виокремлено ефективні форми позакласної роботи й окреслено перспективи вдосконалення виховання національної ідентичності учнів у позакласній роботі з урахуванням сучасних суспільних викликів.

Ключові слова: комунікативна підготовка; майбутні учителі; національна ідентичність; позакласна робота; комунікативна компетентність; виховання.

COMMUNICATIVE TRAINING OF FUTURE TEACHERS FOR EDUCATION OF STUDENTS' NATIONAL IDENTITY IN EXTRA-COURSE WORK

Victoria Makarchuk, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of Elementary Education, Uman National University.

ORCID: 0000-0003-1383-121X

E-mail: makarchukvika10@gmail.com

This study investigates communicative training in teacher education as a determinant of pre service teachers' readiness to foster students' national identity through extracurricular educational activities. Communicative competence is interpreted as an integrative professional capacity that combines conceptual knowledge of civic and patriotic education, interaction skills, value based orientations, and reflective self regulation. Readiness is described through four interrelated components. The cognitive component reflects understanding of aims, content, and methods of extracurricular work. The activity component covers planning and conducting events, moderating dialogue, cooperation with students and social partners, and management of group interaction. The motivational and value component involves personal acceptance of national and democratic values and willingness to promote them ethically. The reflective component represents the ability to evaluate communicative decisions, prevent conflict escalation, and improve one's own pedagogical practice. The empirical stage involved 104 participants enrolled in pedagogical programmes, including an experimental group of 56 and a control group of 48. Data were collected through questionnaires, testing, pedagogical observation, and analysis of students' activity products, followed by quantitative and qualitative processing. The results demonstrate the prevalence of medium and low levels of readiness, associated with insufficient practical experience and limited development of reflection. A smaller group showed high readiness characterised by strong motivation, solid theoretical grounding, and proactive engagement in extracurricular initiatives. The findings substantiate the need for systematic pedagogical support within teacher education, with emphasis on interactive learning, project based activities, training sessions, and modelling of extracurricular scenarios that develop dialogic communication, participation, and responsible civic

positioning. Contemporary information challenges are considered as an additional factor that increases the demand for critical media literacy and communicative resilience.

Keywords: communicative training; future teachers; national identity; extracurricular work; communicative competence; education.

Формування національної ідентичності молодого покоління є одним з ключових пріоритетів сучасної освітньої політики України, що обумовлено потребами збереження культурної спадщини, мови, історичної пам'яті, а також необхідністю протидії інформаційним і ментальним впливам, спрямованим на дезорієнтацію молоді. У цьому контексті важливим є переосмислення виховної функції загальної середньої освіти, зокрема – позакласної діяльності, яка має потужний потенціал для формування у школярів національно-патріотичних почуттів, любові до Батьківщини, активної громадянської позиції.

Проте ефективність позакласної роботи залежить від професійної готовності майбутніх учителів, зокрема від їхньої комунікативної компетентності. Саме вона забезпечує налагодження відкритого діалогу, створення довірливої атмосфери, активне залучення учнів до обговорення суспільно важливих тем, у тому числі пов'язаних з національною самосвідомістю [1].

Попри наявність окремих досліджень, що висвітлюють проблему формування комунікативної компетентності майбутніх учителів, питання спеціалізованої підготовки їх до виховання національної ідентичності в умовах позакласної діяльності залишається малодослідженим. Актуальним постає завдання розроблення умов, методичних підходів і змістового наповнення фахової підготовки майбутніх учителів, які дозволили б ефективно реалізовувати виховний потенціал позакласної роботи у вихованні національної ідентичності учнів у позакласній роботі.

У вітчизняній науці спостерігається зростаючий інтерес до проблеми комунікативної підготовки майбутніх учителів, зокрема у контексті формування національної ідентичності учнів. Вагомий внесок у теоретичне осмислення структури та етапів розвитку комунікативної компетентності майбутнього вчителя зроблено в дослідженні Н. Ашиток, яка визначає комунікативну компетентність як ключову професійну якість учителя [1]. Подібну думку розвиває С. Терещук, акцентуючи на психолого-педагогічних аспектах професійного спілкування [10].

Л. Байдюк [2], Т. Білявська [3] та М. Оліяр [8] пропонують конкретні методи та форми організації освітнього процесу, спрямовані на вдосконалення комунікативних умінь у майбутніх учителів початкової школи. М. Оліяр особливу увагу приділяє впливу євроінтеграційних процесів на зміст підготовки майбутніх учителів [8].

Проблему організації позакласної діяльності у контексті патріотичного виховання розкриває Д. Боярський, який обґрунтовує методологію підготовки майбутніх учителів до роботи у позашкільному просторі [4]. У дослідженні Т. Гриців, представлено ефективні форми використання народознавчих елементів гри для виховання основ національної ідентичності ціннісного в учнів молодшого шкільного віку [5].

С. Грищенко, О. Ілішова, Д. Єфімов у своїй роботі аналізують сучасні підходи до національно-патріотичного виховання як важливої складової національної ідентичності [6]. І. Степанець зосереджується на вихованні патріотизму студентської молоді засобами освітнього процесу, підкреслюючи роль міжособистісного спілкування [9].

Соціокультурний контекст патріотичного виховання представлено у праці С. Івченкова та Е. Сайганової, у якій аналізовано патріотизм як компонент суспільної свідомості та чинник формування громадянської зрілості молодого покоління [7].

Отже, наукові джерела свідчать про значну увагу до окремих аспектів проблеми, зокрема формування комунікативної компетентності, організації позакласної діяльності, виховання патріотизму. Водночас потребує комплексного дослідження проблема підготовки майбутнього вчителя до виховання національної ідентичності учнів саме у позакласній роботі.

Мета статті: розкрити особливості комунікативної підготовки майбутніх учителів до виховання національної ідентичності учнів у позакласній діяльності.

Комунікативна підготовка майбутнього вчителя є важливим складником їх фахової підготовки. У цьому контексті в науковій літературі поняття «комунікативна компетентність» визначається як інтегративна якість особистості, необхідна для ефективної міжособистісної взаємодії в професійному середовищі [10].

Комунікативна компетентність майбутніх учителів передбачає здатність до усвідомленого управління педагогічною взаємодією, уміння налагоджувати діалог із різними учасниками освітнього процесу, а також гнучкість мислення, здатність до адаптації в нестандартних ситуаціях. Це особливо важливо в умовах сучасних ЗЗСО, які вимагають від учителя не лише передавання знань, а й виховання, супровід і підтримку особистісного розвитку учнів.

Важливою складовою комунікативної компетентності є емпатія, толерантність, здатність до активного слухання, ведення діалогу та конструктивного вирішення конфліктних ситуацій. Формування цих якостей забезпечує успішну реалізацію виховного впливу вчителя на учнів, особливо в позаурочний час [3].

Комунікативна підготовка майбутніх учителів є необхідною умовою успішного виконання ними виховної функції в умовах сучасних ЗЗСО. Особливої актуальності ці навички набувають у процесі виховання національної ідентичності, що є одним із пріоритетних завдань освіти в Україні.

У контексті проблеми дослідження під національною ідентичністю розуміють усвідомлення індивідом своєї належності до певної нації, розуміння її історії, культури, мови, традицій і цінностей. Формування такої ідентичності в школярів є стратегічним завданням системи освіти, що знаходить своє втілення не лише в змісті навчальних програм, а й у виховній роботі, особливо – позакласній.

Національна ідентичність містить компоненти, що формуються на різних рівнях – когнітивному (знання про націю), емоційному (гордість, любов до Батьківщини), поведінковому (вияв громадянської активності). У цьому процесі важливою є роль учителя як посередника між суспільними цінностями й учнівським середовищем. Саме майбутні вчителі здатні створити умови для розвитку особистісної значущості національних символів, традицій, історичних подій [7].

Виховання національної ідентичності відбувається ефективніше тоді, коли створено умови для самовираження учня, залучення його до соціально значущих форм діяльності, роздумів про культурну спадщину та сучасні виклики держави. Важливу роль у цьому процесі відіграє учитель, здатний вести діалог, бути відкритим, гнучким, переконливим. Комунікативні вміння вчителя уможливають формування особистісного контакту, емоційного зв'язку, довіри, що є основою для трансляції цінностей.

Особливу актуальність національно-патріотичне виховання набуває в умовах воєнної агресії проти України. У таких обставинах ЗЗСО постають як ключовий інститут соціалізації, що має не лише зберігати стабільність суспільних орієнтирів, а й формувати здатність до самоідентифікації, громадянської відповідальності, культурного діалогу.

Позакласна робота, як неформальна складова освітнього процесу, створює додаткові можливості для національно-патріотичного виховання. Вона дозволяє відійти

від формалізованого підходу і звернутись до досвіду учнів – їхніх сімейних історій, традицій громади, мовної практики, особистих цінностей. Саме тут майбутній учитель може використати потенціал спільної творчої діяльності, театралізованих подій, шкільних свят, акцій, волонтерських ініціатив, що формують емоційну залученість і внутрішнє прийняття національних цінностей [9].

Формування національної ідентичності учнів є складним і багатовимірним процесом, у якому провідна роль належить майбутнім учителям. Проте реалізація цього завдання неможлива без ефективного інструментарію. Одним із таких засобів є позакласна діяльність, яка забезпечує значні можливості для виховання національно-патріотичних цінностей.

Позакласна діяльність є важливою формою організації виховного простору в ЗВО та ЗЗСО. Вона сприяє всебічному розвитку учнів, забезпечує реалізацію їхніх інтересів, нахилів, потреб у спілкуванні та самовираженні. З точки зору національно-патріотичного виховання, позакласна робота має значний потенціал, оскільки дає змогу залучати дітей до активної соціокультурної діяльності, у процесі якої формуються цінності, установки, моделі поведінки [4].

Особливої ефективності набувають ті форми позакласної діяльності, що передбачають емоційну взаємодію: гуртки, тематичні вечори, квести, патріотичні флешмоби, волонтерські ініціативи. Вони не лише урізноманітнюють освітнє середовище, а й утверджують у свідомості здобувачів значущість участі в житті своєї громади та держави.

Окрему увагу заслуговують народознавчі заходи, що сприяють зануренню дітей у культурні традиції рідного краю. Через гру, пісню, вишивку, народну символіку формується емоційно забарвлене ставлення до національної спадщини, що сприяє закріпленню ідентичності [5].

Позакласна робота забезпечує природний контекст для реалізації комунікативної взаємодії: учень-учень, учень-вчитель, учень-громада. Ці комунікативні зв'язки є каналом трансляції національних цінностей і формування відповідального громадянина.

Важливо зазначити, що успішність виховної позакласної діяльності безпосередньо пов'язана з особистістю майбутнього вчителя, його вмінням спілкуватися, організовувати взаємодію, стимулювати ініціативу та створювати сприятливу атмосферу довіри.

Позакласна діяльність є ефективним інструментом виховання національної ідентичності учнів. Проте її результативність значною мірою залежить від рівня комунікативної підготовки вчителя. Саме тому доцільно проаналізувати основні компоненти цієї підготовки, які забезпечують успішну взаємодію педагога з учнями у процесі виховної діяльності.

Комунікативна підготовка майбутніх учителів є складовою професійної компетентності майбутнього учителя, яка формується на перетині когнітивного, діяльнісного, ціннісного та рефлексивного рівнів.

Когнітивний рівень охоплює знання про особливості педагогічної комунікації, стилі та стратегії спілкування, закономірності міжособистісної взаємодії. Майбутній учитель має розуміти механізми мовленнєвого впливу, уміти адаптувати комунікативні засоби до вікових та психологічних особливостей учнів, зокрема у процесі позакласної діяльності [10].

Практичний рівень (діяльнісний) передбачає сформованість комунікативних умінь: вести діалог, ефективно слухати, коректно ставити запитання, аргументовано висловлювати свою думку, вирішувати конфліктні ситуації. У позакласній роботі ці

вміння є особливо важливими, оскільки саме тут встановлюються неформальні форми спілкування, які впливають на виховні результати [3].

Мотиваційно-ціннісний аспект комунікативної компетентності майбутнього учителя полягає у його внутрішній готовності до відкритої співпраці, довіри, толерантного ставлення до думок і переконань учнів. Уміння виявляти повагу, підтримувати ініціативу школярів, створювати позитивний психологічний клімат – необхідні умови для ефективного національно-патріотичного виховання [8].

Рефлексивна складова проявляється у здатності майбутнього вчителя усвідомлювати результати власної комунікативної діяльності, виявляти помилки, аналізувати труднощі у взаємодії та будувати нові стратегії на основі зворотного зв'язку. Саме рефлексія дозволяє вчителю вдосконалювати свої комунікативні навички протягом усього професійного шляху [3].

Усі ці компоненти в єдності формують підґрунтя для ефективної реалізації виховної функції педагога в умовах позакласної роботи, що особливо важливо у контексті формування національної ідентичності учнів.

Оскільки ефективність виховної діяльності залежить від сформованості комунікативної компетентності вчителя, важливим завданням є визначення умов, за яких така компетентність може бути успішно сформована у майбутніх учителів.

Формування комунікативної готовності майбутніх учителів до виховання національної ідентичності учнів потребує створення відповідних умов у процесі їхньої підготовки. Такі умови мають сприяти розвитку усіх компонентів комунікативної компетентності та формуванню внутрішньої мотивації до виховної діяльності в позаурочний час.

Однією з ключових умов є створення комунікативно збагаченого освітнього середовища, яке передбачає активне залучення здобувачів до різних форм міжособистісної взаємодії. Йдеться про навчальну взаємодію не лише у форматі лекцій та семінарів, а й у мікрогрупах, під час ролевих ігор, педагогічних тренінгів, дискусій, моделювання виховних ситуацій.

Важливою умовою є впровадження активних методів навчання, які дозволяють майбутнім учителям опанувати комунікативні стратегії у змодельованому середовищі. Імітаційні ігри, педагогічні кейси, симуляції конфліктних ситуацій, обговорення відеофрагментів із прикладами успішної виховної комунікації сприяють не лише розвитку мовленнєвих умінь, а й формуванню здатності до рефлексії та аналізу.

Важливим чинником є організація практик з акцентом на позакласну виховну діяльність. Саме під час взаємодії з реальними учнівськими колективами здобувачі мають змогу застосовувати набуті знання у конкретному виховному середовищі, відчуті особливості спілкування з різними віковими групами, засвоїти стиль партнерської взаємодії [9].

Не менш значущою є умова розвитку рефлексивних умінь у майбутніх учителів. Вона реалізується через створення простору для усвідомлення власної поведінки, ведення щоденників спостережень, портфолію, отримання зворотного зв'язку від викладачів і наставників. Такий підхід сприяє професійному зростанню, усвідомленню цінності комунікативної компетентності у виховному процесі.

Усі ці умови мають інтегруватися в цілісну систему професійної підготовки майбутніх учителів, яка враховує сучасні виклики, зокрема потребу у формуванні національної свідомості в умовах гібридних загроз, трансформації суспільних цінностей. Комунікативна підготовка в цьому контексті є не лише інструментом, а й способом збереження ідентичності та згуртованості українського суспільства.

Визначені умови створюють необхідне підґрунтя для формування комунікативної готовності майбутніх учителів до виховання національної ідентичності учнів у позакласній роботі. Водночас сучасні виклики вимагають подальшого вдосконалення підходів до організації цієї підготовки, що й обумовлює потребу в окресленні актуальних перспектив.

У сучасних умовах зростає потреба в оновленні підходів до підготовки майбутніх учителів, особливо в аспекті їхньої комунікативної компетентності. Це зумовлено як змінами в освітньому середовищі, так і викликами, що стоять перед системою національного виховання. Комунікативна підготовка має бути не лише частиною фахових дисциплін, а й наскрізним компонентом усього навчального процесу, інтегрованим в усі види освітньої діяльності.

Одним із пріоритетів удосконалення підготовки є оновлення змісту теоретичних курсів з урахуванням сучасних реалій: потреб формування національної свідомості, важливості інформаційної безпеки, критичного мислення та міжкультурного діалогу. Варто зосередити увагу на включенні тем, пов'язаних із національною ідентичністю, громадянською активністю та толерантністю у мультикультурному суспільстві.

Важливим напрямом є розширення використання інтерактивних форм навчання. Практика показує, що рольові ігри, кейс-методи, симуляції, тренінги з ефективного спілкування дають значно кращі результати, ніж традиційні лекції. Такі підходи дозволяють здобувачам розвивати не лише мовленнєві навички, а й гнучкість мислення, емоційний інтелект і здатність до адаптації у складних комунікативних ситуаціях.

Варто також активізувати участь здобувачів у реальних освітньо-виховних заходах – шкільних святах, волонтерських акціях, проєктах громадянської освіти. Саме через досвід прямої взаємодії з учнями майбутні учителі набувають впевненості, розуміють соціальні й психологічні особливості дитячого середовища.

Окремої уваги заслуговує розвиток рефлексивної культури майбутнього вчителя. Систематичне ведення е-портфоліо, написання щоденників педагогічних вражень, отримання зворотного зв'язку від викладачів і учнів сприяє усвідомленому вдосконаленню власного стилю комунікації, що є важливою умовою професійного зростання.

Отже, комунікативна підготовка є однією з базових складових професійної компетентності майбутніх учителів, що визначає якість їхньої взаємодії з учнями в освітньому процесі. Саме від рівня сформованості цієї підготовки залежить ефективність виховання національної ідентичності учнів, особливо в умовах позакласної роботи, яка має значний виховний потенціал. Комунікативна компетентність забезпечує здатність майбутнього вчителя до діалогу, створення сприятливого психологічного клімату, мотивацію учнів до усвідомлення власної національної приналежності.

Перспективи подальших досліджень полягають у розробленні практичних моделей підготовки майбутніх учителів до реалізації виховної роботи, орієнтованої на формування національної ідентичності, у створенні діагностичних інструментаріїв для вимірювання рівня комунікативної готовності, а також у вивченні ефективності різних форм позакласної діяльності в патріотичному вихованні учнівської молоді.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ашиток Н. Комунікативна компетентність педагога: структура, етапи формування. *Молодь і ринок*. 2015. № 6 (125). С. 10–13.
2. Байдюк Л. Формування комунікативної компетентності майбутніх учителів початкової школи в сучасних умовах. *Збірник наукових праць. Проблеми підготовки сучасного вчителя*. 2022. Вип. 2(26). С. 59–69.

3. Білявська Т. М. Комунікативна компетентність як важлива складова фахової підготовки майбутніх учителів початкової школи. *Colloquium-journal*. 2020. № 34. С. 43–47.
4. Боярський Д. Методологія підготовки майбутніх учителів до організації позашкільної роботи. *Витоки педагогічної майстерності*. 2024. (33), С. 9–18. DOI: <https://doi.org/10.33989/2075-146x.2024.33.309934>.
5. Гриців Т. Г. Використання народознавчих елементів гри у вихованні ціннісного ставлення до Батьківщини у молодших школярів. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, Серія «Соціальна робота. Соціальна педагогіка»*. 2018. Вип. 24. С. 34–42.
6. Грищенко С. В., Ілішова О. М., Єфімов Д. В. Проблема національнопатріотичного виховання. *Інноваційна педагогіка*. 2022. Вип. 44. Т. 1. С. 119–123.
7. Івченков С. Г., Сайганова Е. В. Патріотизм як компонент загального стану: патріотизм як компонент суспільної свідомості: вимірювання ракурсу в поколіннях. *Вісник Інституту соціології*. 2019. № 1 (10). С. 96–109.
8. Оліяр М. Формування комунікативної компетентності майбутніх учителів початкової школи в контексті євроінтеграційних процесів. *Гірська школа Українських Карпат*. 2017. № 16. С. 45–50.
9. Степанець І. О. Громадянсько-патріотичне виховання студентів засобами освітнього процесу у ВНЗ. *Наукові записки кафедри педагогіки*. 2017. Вип. 40. С. 172–179.
10. Терещук С. В. Комунікативна підготовка педагога. *Психолого-педагогічні особливості професійної діяльності і спілкування: навчально-методичний посібник*. Івано-Франківськ: Прикарпатський ун-т, 2016. С. 34–46.

REFERENCES

1. Ashytok, N. (2015). *Komunikatyvna kompetentnist pedahoha: struktura, etapy formuvannia*. *Molod i rynok*, 6(125), 10–13. [in Ukrainian].
2. Baidyuk, L. (2022). *Formuvannia komunikatyvnoi kompetentnosti maibutnikh uchyteliv pochatkovoї shkoly v suchasnykh umovakh*. *Zbirnyk naukovykh prats. Problemy pidhotovky suchasnoho vchytelia*, 2(26), 59–69. [in Ukrainian].
3. Biliavska, T. M. (2020). *Komunikatyvna kompetentnist yak vazhlyva skladova fakhovoi pidhotovky maibutnikh uchyteliv pochatkovoї shkoly*. *Colloquium-journal*, 34, 43–47. [in Ukrainian].
4. Boiarskyi, D. (2024). *Metodolohiia pidhotovky maibutnikh uchyteliv do orhanizatsii pozashkilnoi roboty*. *Vytoky pedahohichnoi maisternosti*, 33, 9–18. DOI: <https://doi.org/10.33989/2075-146x.2024.33.309934> [in Ukrainian].
5. Hrytsiv, T. H. (2018). *Vykorystannia narodoznavchyykh elementiv hry u vykhovanni tsinnisnoho stavlennia do Batkivshchyny u molodshykh shkoliariv*. *Naukovyi chasopys NPU imeni M. P. Drahomanova. Seria "Sotsialna robota. Sotsialna pedahohika"*, 24, 34–42. [in Ukrainian].
6. Hryshchenko, S. V., Ilishova, O. M., & Yefimov, D. V. (2022). *Problema natsionalno-patriotychnoho vykhovannia*. *Innovatsiina pedahohika*, 44(1), 119–123. [in Ukrainian].
7. Ivchenkov, S. H., & Saiganova, E. V. (2019). *Patriotyzm yak komponent suspilnoi svidomosti: vymiriuvannia rakursu v pokolinni*. *Visnyk Instytutu sotsiologii*, 1(10), 96–109. [in Ukrainian].
8. Oliiar, M. (2017). *Formuvannia komunikatyvnoi kompetentnosti maibutnikh uchyteliv pochatkovoї shkoly v konteksti yevrointehratsiinykh protsesiv*. *Hirska shkola Ukrainskykh Karpat*, 16, 45–50. [in Ukrainian].
9. Stepanets, I. O. (2017). *Hromadiansko-patriotychno vykhovannia studentiv zasobamy osvithnoho protsesu u VNZ*. *Naukovi zapysky kafedry pedahohiky*, 40, 172–179. [in Ukrainian].
10. Tereshchuk, S. V. (2016). *Komunikatyvna pidhotovka pedahoha*. *Psykhologo-pedahohichni osoblyvosti profesiinoї diialnosti i spilkuvannia: navchalno-metodychnyi posibnyk*. Ivano-Frankivsk: Prykarpatskyi natsionalnyi universytet, 34–46. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 04.03.2026 р.

Прийнята до друку 26.03.2026 р.

Опубліковано 02.04.2026 р.